

Agreement and Case Systems and their roles in Determining the Pashto Language Type (Standard Dialect of Afghanistan)

Mohammad Dabir-Moghaddam*

Enayat Rahman Mayar**

Abstract

In this article, the agreement and case systems of Pashto (the Standard dialect of Afghanistan) were examined with the purpose of determining its typological features. To achieve this goal, a grammatical study of agreement and case systems was performed, and the role of these two systems in determining the type of Pashto language was examined. The Pashto language has both agreement and case systems. According to the agreement and case systems in the non-past tense, Pashto is known as a nominative-accusative language. However, in the past tense, due to the agreement and case systems, it is called ergative -absolutive. Therefore, the Pashto language is neither completely nominative-accusative nor unanimously ergative -absolutive. Languages that have such a feature are called split type. In compound verbs, three types of agreement were introduced, including the agreement of the compound verb with the subject, agreement of the compound verb with the object, and simultaneous agreement of the compound verb with both subject and object. This type of agreement was detected in the future

* The Professor of Linguistics, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran, mdabirmoghaddam@gmail.com

** The Student of Ph. D, General linguistics, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran (Corresponding Author), emayar10@gmail.com

Date received: 2022/11/22, Date of acceptance: 2023/03/12

Copyright © 2010, IHCS (Institute for Humanities and Cultural Studies). This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

tense, present perfect imperative verbs, as well as interrogative, exclamatory, and vocative verbs in the present perfect tense.

Keywords: Pashto, agreement, case system, semi-ergative, dual agreement.

نظام‌های مطابقه و حالت و نقش آنها در تعیین رده‌ی زبان پشتو (گونه معیار - افغانستان)^۱

محمد دبیرمقدم*

عنایت‌الرحمن مایار**

چکیده

در این مقاله نظام مطابقه و نظام حالت زبان پشتو (گونه معیار) بررسی شده و هدف آن شناسایی ویژگی‌های رده‌شناختی زبان پشتو است. برای رسیدن به این هدف به مطالعه دستوری نظام‌های مطابقه و حالت پرداخته شده است و نهایتاً نقش این دو نظام در تعیین رده‌ی زبان پشتو بررسی شده است. زبان پشتو هم نظام مطابقه دارد و هم دارای نظام حالت است. با توجه به نظام مطابقه و نظام حالت در زمان غیرگذشته افعال، رده‌ی زبان پشتو فاعلی-مفعولی توصیف شده، ولی در زمان گذشته با توجه به نظام مطابقه و نظام حالت رده‌ی آن کنائی مطلق خوانده شده است. پس رده‌ی زبان پشتو نه یکدست فاعلی-مفعولی است و نه یکدست کنائی مطلق. زبان‌هایی که چنین ویژگی را دارند، به نام زبان‌های نیم کنائی/دوگانه یاد می‌گردند. در بخش افعال ترکیبی سه نوع مطابقه معرفی شده است که شامل مطابقه فعل ترکیبی با فاعل، مطابقه فعل ترکیبی با مفعول و مطابقه فعل ترکیبی همزمان با فاعل و مفعول. این نوع مطابقه در زمان آینده؛ در افعال امری زمان حال کامل؛ در افعال پرسشی، تعجیبی و ندائی زمان حال کامل گزارش شده است.

کلیدواژه‌ها: پشتو، نظام مطابقه، نظام حالت، نیم کنائی، مطابقه دوگانه.

* استاد زبان‌شناسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران، mdabirmoghaddam@gmail.com

** دانشجوی دکتری زبان‌شناسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران ایران (نویسنده مسئول)، emayar10@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۸/۳۰، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۲/۲۱

Copyright © 2018, IHCS (Institute for Humanities and Cultural Studies). This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and Adapt the material for any purpose.

۱. مقدمه

زبان‌های جهان در سطح صرف و نحو برای ایجاد روابط دستوری از سازوکارهای گوناگون استفاده می‌کنند، که یک بخش آن به نام نظام حالت و نظام مطابقت یاد می‌گردد. نظام مطابقت و نظام حالت یکی از سازوکارهای بسیار مهم در رده‌بندی زبان‌های جهان است.

ما در این تحقیق نظام‌های مطابقت و حالت در زبان پشتو را به بحث و بررسی گرفته‌ایم. زبان پشتو در خانواده زبان‌های هندو ایرانی مربوط به شاخه ایرانی و دوره نو زبان‌های ایرانی شرقی است که در افغانستان، پاکستان و هند به آن صحبت می‌شود. زبان پشتو در داخل افغانستان و خارج از افغانستان دارای گویش‌های متعددی است، اما در این پژوهش گویش معیار و مرکزی افغانستان به بررسی گرفته شده است. طبق شیوه کاری ما ابتدا نظام مطابقت را در سطح نحو (جمله) با در نظر داشت زمان بررسی می‌کنیم، و ضمناً بحث رده شناختی آن را فراموش نمی‌کنیم که از مباحث وابسته به نظام مطابقت و نظام حالت می‌باشد. دست‌نویسان زبان پشتو مانند رشتین (۱۳۲۷)، (۱۳۴۱) و (۱۳۷۰)، لودین (۱۳۵۲)، هاشمی (۱۳۸۳)، زیار (۱۳۸۴)، شیرزاد (۱۳۹۵)، خویشکی (۱۳۹۵) و الهام (۱۳۴۰) مطابقت (agreement) را تحت‌عنوان مطابقت (concord) به بحث گرفته است. به باور ایشان زبان پشتو از نظام مطابقت (مطابقت) قوی برخوردار است که در زمان حال فعل‌های لازم و متعدی با فاعل مطابقت دارند و در زمان گذشته فعل لازم با فاعل و فعل متعدی با مفعول مطابقت می‌کند.

لازم است که در اینجا به تمایز میان «مطابقت» و «مطابقت» اشاره کنیم. مطابقت و مطابقت هر دو به لحاظ معنایی به یک مفهوم اشاره دارند، اما از نگاه دستوری مصداق‌های متفاوت دارند. دبیرمقدم (۱۳۹۳) اصطلاحات مطابقت و مطابقت را دو اصطلاح متفاوت می‌خواند. به باور ایشان، دست‌نویسان قبلی بین مطابقت و مطابقت تفاوت نمی‌گذاشتند و هر دو را به یک معنی استفاده می‌کردند، اما باید میان مطابقت و مطابقت تمایز گذاشت. مطابقت در حد یک مفهوم کلی بین فعل، فاعل و مفعول یک جمله وجود دارد که از لحاظ زمان، شخص، جنس و شمار مبتدا و خبر را باهم هم‌نمایه می‌کنند. اما مطابقت (concord) در بین ساخت‌های کوچکتر جمله وجود دارد، مثلاً مطابقت در سطح عبارات‌های صفت و موصوف، عدد و معدود. (دبیرمقدم ۱۹۹۳: ۴۵)

دست‌نویسان زبان پشتو نیز میان اصطلاحات مطابقت و مطابقت تمایزی قائل نشده‌اند، بلکه همه را بنام مطابقت یاد می‌کنند. اما در این مقاله تمایز ذکر شده در نظر گرفته خواهد شد. پس ما در این بحث مطابقت را به مفهوم مطابقت بین فعل و فاعل یا هم بین فعل و مفعول

نظام‌های مطابقه و حالت و نقش آنها ... (محمد دبیرمقدم و عنایت‌الرحمن مایار) ۵۷

به‌کار می‌بریم و مطابقت را برای عبارتهای کوچک داخل جمله مانند عبارات توصیفی، اضافی، عدد و غیره به کار خواهیم برد.

رشتین (۱۳۷۲: ۴۵۰-۴۵۳) مطابقه بین فعل، فاعل و مفعول را بحث نموده و در تعریف آن می‌گوید که در زمان‌های حال فعل‌های لازم و متعدی با فاعل مطابقه دارند و در زمان گذشته فعل با مفعول مطابقه دارد.

زیار (۱۳۸۴) نیز در دستور زبان پشتو (Pašto pşoya) در مورد مطابقه بحث کرده و در تعریفی که ایشان برای مطابقه ارائه نموده، بین مطابقه و مطابقت تمایز نگذاشته و همه را در قالب اصطلاح مطابقت یاد کرده است. اما عملاً مطابقت (مطابقه) را در دو کلان‌بخش توضیح نموده که در بخش اول مطابقت (مطابقه) بین مبتدا و خبر جمله را به بحث گرفته و در بخش دوم مطابقت را بین اجزای کوچکتر داخل جمله توضیح کرده است، مانند ترکیب اضافی، ترکیب عددی، ترکیب توصیفی. (زیار ۱۳۸۴: ۳۰۲)

پنزل (H. Penzl) استاد دانشگاه مشیگان آمریکا در دستور زبان پشتو (۱۳۳۸ ه ق) که توسط الهام به زبان پشتو ترجمه شده است، نیز در مورد مطابقه صحبت نموده است و مطابقت را در ترکیب‌های اسمی، ترکیب‌های فعلی، موضوع و محمول از لحاظ جنس و شخص مورد بررسی قرار داده است. (پنزل ۱۳۴۰: ۳۰۲)

شیرزاد در نحو زبان پشتو (Pašto Nahwa) مطابقت (مطابقه) را تعریف نموده و می‌گوید: «یکی از ویژگی‌های مهم زبان پشتو مطابقت بین مبتدا و خبر است، که از لحاظ شخص، جنس و عدد باهم مطابقت دارند.» (شیرزاد ۱۳۹۵: ۱۲۳)

اما خارج از افغانستان نیز چند تن از زبان‌شناسان معاصر در آثار و تحقیقات علمی خود در مورد نظام مطابقه مباحثی انجام داده‌اند. تگی (təzay) و روبسن (Robson) در دستور مرجع زبان پشتو (A Reference Grammar of Pashto) که از سوی مرکز زبان‌شناسی تطبیقی در سال (۱۹۹۶) در واشنگتن نشر شده، مطابقه را به بحث گرفته اما از تفاوت میان مطابقه و مطابقت صحبت نکرده، بلکه هر دو را زیر عنوان مطابقه (agreement) توضیح داده است. به باور ایشان در فعل لازم و متعدی زمان حال مطابقه بین فعل و فاعل از لحاظ شخص (اول، دوم، سوم) و شمار (مفرد و جمع) صورت می‌گیرند. در مورد شخص سوم فعل با فاعل از لحاظ جنس (مذکر یا مؤنث) نیز همخوانی دارد. در جملات متعدی زمان گذشته افعال با مفعول جمله از لحاظ شخص (اول، دوم یا سوم)، شمار (مفرد یا جمع) و در اشکال سوم شخص از لحاظ جنس (مذکر و مؤنث) نیز مطابقه دارند. (تگی ۱۹۹۶: ۱۸۱)

دبیرمقدم (۱۳۹۳) دربارهٔ مطابقه در زبان پشتو بحث کرده و مطابقه را در زبان پشتو دوگانه می‌داند. وی از نقش آن در تعیین ردهٔ زبان پشتو صحبت کرده و می‌گوید که الگوی مطابقهٔ فعلی زبان پشتو در زمان‌های گذشته همان وضعیتی را دارد که در زبان‌های کنائی دیده می‌شود، یعنی فعل لازم با فاعل خود مطابقه می‌کند و فعل متعدی با مفعول صریح خود مطابقه دارد. (دبیرمقدم ۱۳۹۳: ۱۷۲)

از سویی هم رابرتس (۲۰۰۱) دوگانگی را در مطابقه و ساخت کنائی زبان پشتو به بحث گرفته است. وی در بخش اول مقاله صرف اسم و زیرمجموعه‌های اسم را به بحث گرفته و گفته است که اسم‌ها دارای ویژگی‌های جنس (مذکر و مؤنث)، شمار (مفرد و جمع) و حالت (مستقیم، و غیرفاعلی) است. رابرتس در بخش دوم مقالهٔ خود نظام مطابقه در فعل‌های ترکیبی زبان پشتو را به بحث گرفته است. او در این بخش مطابقه دوگانه (split agreement)، مطابقه در زمان‌های گذشتهٔ کامل (Past perfective) و گذشتهٔ ناقص (past imperfective)، حال کامل (present perfective)، حال ناقص (present imperfective)، آینده و افعال امری را تشریح نموده است. (رابرتس: ۲۰۰۱)

با در نظرداشت پیشینه پژوهشی این موضوع، مبنای اکثریت کارهای انجام‌شده دستور جامع زبان پشتو است که نویسندگان آن تکی و روبسن اند. اما مبنای نظری برای پژوهش حاضر کتاب رده‌شناسی زبان‌های ایرانی است که با استفاده از آن نظام‌های مطابقه و حالت و نقش آن در تعیین ردهٔ زبان پشتو به بررسی گرفته شده است.

۲. نظام مطابقه در زبان پشتو

زبان پشتو دارای نظام مطابقه قوی است که با در نظرداشتن زمان، جنس، شخص و شمار بین فعل و فاعل و یا هم بین فعل و مفعول صورت می‌گیرد.

ما قبلاً اشاره کردیم که از این به بعد هماهنگی بین اجزای جمله را مطابقه می‌نامیم و هماهنگی بین اجزای ترکیب و عبارات را مطابقت می‌گوییم. بنابراین، در زبان پشتو مطابقه بین اجزای جمله (فعل با فاعل یا مفعول) وجود دارد، یعنی در فعل‌های لازم و متعدی زمان حال شناسه‌های فاعلی به صورت پسوند در آخر فعل ظاهر می‌شوند همچنین، در فعل‌های لازم زمان گذشته باز هم شناسه‌های فاعلی به صورت پسوند در آخر فعل ظاهر می‌شوند، اما در فعل متعدی زمان گذشته وضعیت متفاوت است، چون فعل با مفعول مطابقه می‌کند.

نظام‌های مطابقه و حالت و نقش آنها ... (محمد دبیرمقدم و عنایت‌الرحمن مایار) ۵۹

اما قبل از اینکه به بحث مطابقه برسیم، شناسه‌های فاعلی زبان پشتو را معرفی می‌کنیم که به صورت شناسه در آخر فعل ظاهر می‌شوند:

جدول (۲-۱). شناسه‌هایی فاعلی که در آخر فعل ظاهر می‌شوند

زمان	حال		گذشته		آینده		امری	
	مفرد	جمع	مفرد	جمع	مفرد	جمع	مفرد	جمع
۱	əm	u	əm	u	əm	u		
۲	e	əy	e	əy	e	əy	a	e əy
۳ مذکر	i	i	ə	əl	i	i		
۳ مؤنث	i	i	a	le	i	i		

ما برای رسیدن به هدف اول نظام مطابقه زبان پشتو را کامل توضیح می‌دهیم، بعد با توجه به نظام مطابقه و نظام حالت مبحث رده‌شناختی زبان پشتو را نیز بررسی می‌کنیم.

۱.۲ مطابقه از لحاظ زمان

زبان پشتو ترتیب سازه‌ای SOV دارد و سازوکار مطابقه بین اجزای جمله از لحاظ زمان متفاوت است، به این معنی که افعال لازم در زمان حال و گذشته و همچنین فعل‌های متعددی در زمان حال با فاعل مطابقه دارند، اما فعل‌های متعددی در زمان گذشته با مفعول مطابقه دارند.

۱.۱.۲ مطابقه در زمان حال

در فعل‌های لازم و متعددی زمان حال، فاعل به صورت شناسه فاعلی در آخر فعل ظاهر می‌شود. یعنی هم فعل لازم و هم فعل متعددی در زمان حال با فاعل مطابقه دارند، البته این مطابقه در مورد اول شخص و دوم شخص از لحاظ شمار صورت می‌گیرد و در مورد شخص سوم از نظر جنس صورت می‌گیرد و مطابقه در شمار وجود ندارد.

۱	za	dz-əm.	"من می‌روم."
	(ضمیر ۱ ش م) من	شناسه اش م- (فعل) رفتن	
۲	munz	dz-u.	"ما می‌رویم."
	(ضمیر اش ج) ما	شناسه ۱ ش ج- (فعل) رفتن	
۳	ta	dz-e	"تو می‌روی."
	(ضمیر ۲ ش م) تو	شناسه ۲ ش م- (فعل) رفت	

۴	tase	dz-əy	"شما می‌روید."
	(ضمیر ۲ ش ج) شما	شناسه ۲ ش ج - (فعل) رفتن	
۵	day	dz-i	"او (مرد) می‌رود."
	(ضمیر ۳ ش م مذ) او	شناسه ۳ ش - (فعل) رفتن	
۶	da	dz-i	"او (زن) می‌رود."
	(ضمیر ۳ ش م مؤ) او	شناسه ۳ ش - (فعل) رفتن	
۷	duy	dz-i	"آنها (مرد/زن) می‌روند."
	(ضمیر ۳ ش ج) آنها	شناسه ۳ ش - (فعل) رفتن	

مثال‌های ۱ تا ۷ برای فعل لازم در زمان حال است که فعل در مثال‌های ۱ تا ۴ هم از لحاظ شمار و هم از لحاظ شخص با فاعل مطابقت دارد، ولی در مورد مثال‌های ۵ تا ۷ فعل فقط از لحاظ جنس با فاعل مطابقت نشان می‌دهد.

در ذیل به مثال‌های فعل متعدی در زمان حال توجه کنید. در فعل متعدی زمان حال نیز مطابقت فعل با فاعل است، یعنی فعل در صورت‌های اول و دوم شخص (مثال‌های ۸ تا ۱۱) با فاعل از لحاظ شخص و شمار مطابقت می‌کند، اما در مورد سوم شخص (مثال‌های ۱۲ تا ۱۴) از لحاظ شمار با فاعل مطابقت نمی‌کند:

۸	za	kitab	lwəl-əm	"من کتاب می‌خوانم."
	(ضمیر ۱ ش م) من	کتاب	شناسه ۱ ش م - (فعل) خواندن	
۹	munz	kitab	lwəl-u	"ما کتاب می‌خوانیم."
	(ضمیر ۱ ش ج) ما	کتاب	شناسه ۱ ش ج - (فعل) خواندن	
۱۰	tə	kitab	lwəl-e	"تو کتاب می‌خوانی."
	(ضمیر ۲ ش م) تو	کتاب	شناسه ۲ ش م - (فعل) خواندن	
۱۱	tase	kitab	lwəl-əy	"شما کتاب می‌خوانید."
	(ضمیر ۲ ش ج) شما	کتاب	شناسه ۲ ش ج - (فعل) خواندن	
۱۲	day	kitab	lwəl-i	"او (مرد) کتاب می‌خواند."
	(ضمیر ۳ ش م مذ) او	کتاب	شناسه ۳ ش - (فعل) خواندن	
۱۳	da	kitab	lwəl-i	"او (زن) کتاب می‌خواند."
	(ضمیر ۳ ش م مؤ) او	کتاب	شناسه ۳ ش - (فعل) خواندن	
۱۴	duy	kitab	lwəl-i	"آنها (مرد/زن) کتاب می‌خوانند."
	(ضمیر ۳ ش ج) آنها	کتاب	شناسه ۳ ش ج - (فعل) خواندن	

از بررسی مثال‌های ۱ تا ۱۴ نتیجه می‌گیریم که در فعل‌های لازم و متعدی زمان حال فعل با فاعل مطابقت می‌کند.

۲.۱.۲ مطابقه در زمان آینده

مطابقه در زمان آینده هم مثل زمان حال است به همین دلیل است که در اکثر دستورهای زبان پشتو از صورت‌های حال و آینده یکجا با نام زمان غیرگذشته یاد شده است. تنها چیزی که در ساختار جملات آینده اضافه می‌شود، تکواژ /ba/ «خواه» به عنوان عنصر اساسی آینده‌ساز است. ادات آینده ساز در افعال لازم و متعدی (+معلوم) بعد از فاعل واقع می‌شود. در مثال‌های ۱۵ تا ۲۱ جملات لازم زمان آینده را داریم که فعل در آن مثل زمان حال با فاعل مطابقه می‌کند:

	za	ba	dz-əm.
۱۵	(ضمیر ۱ ش م) من	(ادات) خواه	شناسه اش م- (فعل) رفتن "من خواهم رفت."
	munz	ba	dz-u.
۱۶	(ضمیر ۱ ش ج) ما	(ادات) خواه	شناسه ۱ ش ج- (فعل) رفتن "ما خواهیم رفت."
	ta	ba	dz-e
۱۷	(ضمیر ۲ ش م) تو	(ادات) خواه	شناسه ۲ ش م- (فعل) رفتن "تو خواهی رفت."
	tase	ba	dz-əy
۱۸	(ضمیر ۲ ش ج) شما	(ادات) خواه	شناسه ۲ ش ج- (فعل) رفتن "شما خواهید رفت."
	day	ba	dz-i
۱۹	(ضمیر ۳ ش م مذ) او	(ادات) خواه	شناسه ۳ ش- (فعل) رفتن "او (مرد) خواهد رفت."
	da	ba	dz-i
۲۰	(ضمیر ۳ ش م مؤ) او	(ادات) خواه	شناسه ۳ ش- (فعل) رفتن "او (زن) خواهد رفت."
	duy	ba	dz-i
۲۱	(ضمیر ۳ ش ج) آنها	(ادات) خواه	شناسه ۳ ش- (فعل) رفتن "آنها (مرد/زن) خواهند رفت."

در مثال‌های ۱۵-۲۱ می‌بینیم که در زمان آینده نیز فعل لازم با فاعل مطابقه دارد. همچنین، برای مطابقه فعل متعدی در زمان آینده به مثال‌های (۲۲ تا ۲۸) توجه کنید:

	za	ba	kitab	lwəl-əm
۲۲	(۱ ش م) من	آینده ساز- خواه	کتاب	شناسه اش م- (فعل) خواندن

				"من کتاب خواهم خواند."
	munz	ba	kitab	lwəl-u
۲۳	(اش ج) ما	خواه	کتاب	آینده ساز-خواه
				"ما کتاب خواهیم خواند."
	tə	ba	kitab	lwəl-e
۲۴	(۲ ش م) تو	خواه	کتاب	آینده ساز-خواه
				"تو کتاب خواهی خواند."
	tase	ba	kitab	lwəl-əy
۲۵	(۲ ش ج) شما	خواه	کتاب	آینده ساز-خواه
				"شما کتاب خواهید خواند."
	day	ba	kitab	lwəl-i
۲۶	(۳ ش م مذ) او	خواه	کتاب	آینده ساز-خواه
				"او (مرد) کتاب خواهد خواند."
	da	ba	kitab	lwəl-i
۲۷	(۳ ش م مؤ) او	خواه	کتاب	آینده ساز-خواه
				"او (زن) کتاب خواهد خواند."
	duy	ba	kitab	lwəl-i
۲۸	(۳ ش ج) آنها	خواه	کتاب	آینده ساز-خواه
				"آنها (مرد/زن) کتاب خواهند خواند."

در مثالهای ۲۲ تا ۲۸ می‌بینیم که فعل متعدی زمان آینده نیز با فاعل مطابقه دارد و این مطابقه نیز در مورد شخص اول و دوم از لحاظ شخص و شمار است، اما در مورد شخص سوم فقط از لحاظ شخص مطابقه بین فعل و فاعل برقرار می‌شود.

تا اینجا نظام مطابقه را در زمان غیرگذشته بررسی کردیم که از تحلیل آن به چند نتیجه رده شناختی می‌رسیم: اولاً اینکه در زمان غیرگذشته فعل لازم و متعدی با فاعل مطابقه دارند، یعنی هم فاعل جملات لازم (S: برگرفته از Subject) و هم فاعل جملات متعدی (A: برگرفته شده از Agent) به صورت شناسه فاعلی در آخر فعل اضافه می‌شود. زبان‌هایی که این نوع نظام مطابقه دارند را در رده‌شناسی زبان با عنوان زبان‌های رده فاعلی-مفعولی (Nominative-accusative) می‌شناسند. نظام مطابقه رده فاعلی-مفعولی آنست که فاعل جمله لازم (S) و فاعل جمله متعدی (A) رفتار یکسان داشته باشند، یعنی بین (S) و (A) انطباق (alignment) برقرار باشد و مفعول (P) از آن دو جدا باشد. (دبیرمقدم ۱۳۹۳: ۶۰)

در اینجا باید تاکید کرد که زبان پشتو فقط در زمان دارای این ویژگی است و چنین وضعیتی در صورت‌های گذشته فعل دیده نمی‌شود. رده‌شناسی زبان نه تنها براساس نظام مطابقه رده‌زبان‌های جهان را تعیین می‌کند، بلکه نظام حالت (case system) را نیز تعیین‌کننده رده‌زبان‌ها می‌داند. نتیجه‌گیری دوم که از مثال‌های (۱ تا ۲۸) بدست می‌آوریم، مربوط به نظام حالت است. در تمامی مثال‌های ارائه شده، فاعل جملات لازم و متعدی به صورت ضمیر قوی ذکر شده، که همه در حالت مستقیم، یا به عبارت دیگر در حالت فاعلی قرار دارند، ولی صورت‌های غیرفاعلی نیز دارند که در اینجا به صورت مختصر آن را از مقاله رابرتس نقل می‌کنیم، ولی تفصیل آن را در مطابقه زمان گذشته ارائه خواهیم کرد (رابرتس: ۲۰۰۱)

جدول (۲-۲). حالت‌های ضمائر مفرد شخصی در زبان پشتو

ضمائر شخصی مفرد			
حالت غیر فاعلی (oblique case)	حالت مفعولی (accusative case)	حالت فاعلی (direct case)	شخص
ma	ma	za	۱ ش م
ta	ta	ta	۲ ش م
da	day	day	۳ ش م مذکر
de	da	da	۳ ش م مؤنث
ha?ə	ha?a	ha?a	۳ ش م مذکر دور
ha?e	ha?e	ha?e	۳ ش م مؤنث دور

اگر به جدول فوق توجه شود، ضمائر شخصی در زبان پشتو با توجه به حالت، ۳ صورت دارند: حالت فاعلی، حالت مفعولی و حالت غیرفاعلی. حالت فاعلی در حقیقت همان حالت اصلی و مستقیم است که صورت‌های مفرد و جمع آن در جایگاه فاعل و مفعول زمان غیرگذشته و همچنین در جایگاه مفعول زمان گذشته قرار می‌گیرند. (نگی و روپسن ۱۹۹۶: ۶۱ یا ۶۴)

در مثال‌های (۱ تا ۲۸) ضمائری که در جایگاه فاعل دستوری ذکر شده، همه حالت مستقیم (حالت فاعلی) دارند، یعنی هم فاعل فعل لازم (S) و هم فاعل فعل متعدی (A) در حالت مستقیم (حالت فاعلی) هستند و اسم‌هایی که در جایگاه (P) قرار دارند، مفعول مستقیم‌اند. پس در زمان غیرگذشته می‌بینیم که فاعل فعل لازم (S) و فاعل فعل متعدی (A) هر دو حالت

مستقیم (فاعلی) دارند و (P) حالت مفعولی دارد. رده‌شناسی زبان می‌گوید، اگر زبانی دارای چنین نظام حالتی بود، رده آن زبان فاعلی-مفعولی (Nominative-accusative) است. پس از مبحث نظام مطابقه در زمان غیرگذشته نتیجه می‌گیریم، که زبان پشتو هم به اساس نظام حالت و هم بر اساس نظام مطابقه دارای رده فاعلی-مفعولی است، ولی باید روشن ساخت که فقط در زمان غیرگذشته دارای رده فاعلی-مفعولی است، وقتی به زمان گذشته مراجعه می‌کنیم، هم نظام مطابقه و هم نظام حالت فرق می‌کند. بعد از بررسی نظام مطابقه و نظام حالت در زمان گذشته توضیح خواهیم داد که وضعیت رده شناختی در زمان گذشته چگونه است.

۳.۱.۲ مطابقه در زمان گذشته

در زمان گذشته نیز فعل لازم با فاعل مطابقه دارد که این مطابقه در مورد اول و دوم شخص از لحاظ شخص و شمار صورت می‌گیرد، ولی در مورد سوم شخص از لحاظ جنس نیز با فاعل مطابقه داریم. مجموعه مثال‌های ذیل را نگاه کنید:

۲۹	za	kinast-əm	"من نشستم"
	(ضمیر ۱ ش م)	نشستن (فعل)	شناسه ۱ ش م
۳۰	tə	kinast-e	"تو نشستی."
	(ضمیر ۲ ش م)	نشستن (فعل)	شناسه ۲ ش م
۳۱	day	kinast-ə	"او (مرد) نشست."
	(ضمیر ۳ ش م مذ)	نشستن (فعل)	شناسه ۳ ش م مذ
۳۲	da	kinast-a	"او (زن) نشست."
	(ضمیر ۳ ش م مؤ)	نشستن (فعل)	شناسه ۳ ش م مؤ
۳۳	munz	kinast-u	"ما نشستیم."
	(ضمیر ۱ ش ج)	نشستن (فعل)	شناسه ۱ ش ج
۳۴	tase	kinast-əy	"شما نشستید."
	(ضمیر ۲ ش ج)	نشستن (فعل)	شناسه ۲ ش ج
۳۵	duy	kinast-əl	"آنها (مردان) نشستند."
	(ضمیر ۳ ش آنها)	نشستن (فعل)	شناسه ۲ ش ج مذ
۳۶	duy	kinast-əle	"آنها (زنان) نشستند."
	(ضمیر ۳ ش آنها)	نشستن (فعل)	شناسه ۲ ش ج مؤ

در مثالهای ۲۹-۳۶ می‌بینیم که فعل لازم زمان گذشته با فاعل مطابقه دارد و این مطابقه برای اول و دوم شخص از لحاظ شخص و شمار است، اما در مورد سوم شخص از لحاظ جنس نیز با فاعل خود مطابقه نموده است. در کنار مطابقه اگر به فاعل‌های دستوری جملات لازم در زمان گذشته نگاه کنیم، همه در صورت اصلی و مستقیم خود قرار دارند. اما این حالت برای افعال متعدی در زمان گذشته تغییر می‌کند.

حال فعل‌های متعدی زمان گذشته را بررسی می‌کنیم، که در آن فعل با عنصر دوم جمله یعنی با مفعول مطابقه می‌کند. این مطابقه در مورد اول و دوم شخص از لحاظ شخص و شمار صورت می‌گیرد، اما در مورد سوم شخص از لحاظ جنس نیز با مفعول مطابقه دارد. مثال‌های (۳۷-۴۰) را بررسی می‌کنیم:

۳۷	ma	zmaryan	wəwah-əl.
	(۱ ش م) من	۳ش ج مذ- (مفعول) شیرها	۳ش ج مذ- (فعل) زدن
	حالت غیرفاعلی	"من شیرها (+مذکر) را زدم."	
۳۸	ta	zmaryan	wəwah-əl.
	(۲ ش م) تو	۳ش ج مذ- (مفعول) شیرها	۳ش ج مذ- (فعل) زدن
	حالت غیرفاعلی	"تو شیرها (+مذکر) را زدی."	
۳۹	də	zmaryan	wəwah-əl.
	(۳ش م مذ) او	۳ش ج مذ- (مفعول) شیرها	۳ش ج مذ- (فعل) زدن
	حالت غیرفاعلی	"او (مرد) شیرها (+مذکر) را زد."	
۴۰	de	zmaryan	wəwah-əl.
	(۳ش م مؤ) او	۳ش ج مذ- (مفعول) شیرها	۳ش ج مذ- (فعل) زدن
	حالت غیرفاعلی	"او (زن) شیرها (+مذکر) را زد."	

در مثال‌های ۳۷ تا ۴۰ می‌بینیم که مفعول (شیرها) به صورت (۳ش ج مذ) است و فعل‌های جملات ذکرشده نیز در مطابقه با مفعول شناسه‌های (۳ش ج مذ) را به خود گرفته است، یعنی فعل در زمان گذشته با مفعول مطابقه نموده است. اما فاعل جملات (۳۷- تا ۴۰) را می‌بینیم که از یک سو همه مفرد هستند و در مقابل افعال جملات به صورت جمع آمده‌اند، یعنی اینجا مطابقه بین فعل و فاعل وجود ندارد. از سوی دیگر، در فاعل‌های (۳۷ تا ۴۰) از لحاظ شخص تفاوتی وجود دارد، یعنی در مثال ۳۷ فاعل آن (اش م)، در مثال ۳۸ فاعل آن (ش م)، در مثال ۳۹ و ۴۰ فاعل آن (ش م) است. پس اگر از لحاظ شخص توجه کنیم، باز هم فعل‌های جملات با فاعل مطابقه ندارد، بلکه با مفعول مطابقه می‌کنند و فاعل از سازوکار مطابقه جدا باقی می‌ماند. پس فعل زمان پشتو در زمان گذشته با مفعول مطابقه می‌کند. دبیر مقدم (۱۳۹۳)

این وضعیت مطابقه را مربوط به زبانهای کنائی مطلق می‌داند که در اینصورت مفعول‌ها حالت مطلق و فاعل‌های جملات در زمان گذشته حالت کنائی را به خود گرفته است. (دبیرمقدم ۱۳۹۳: ۶۲)

بر بنیاد نظام حالت فاعل جملات ۳۷ تا ۴۰ قابل تأمل است، زیرا ضمائر مفرد که در مثال‌های فوق در جایگاه فاعل دستوری قرار دارند، در حالت غیر مستقیم (ma, ta, da, de) قرار دارند. ما در بخش زمان غیرگذشته همین ضمائر مفرد را در جایگاه فاعل دستوری به کار برده بودیم که حالت مستقیم (za, ta, day, da) را داشتند، اما در زمان گذشته می‌بینیم که ضمائر در حالت مستقیم نیستند، بلکه در حالت غیر مستقیم (حالت غیرفاعلی) قرار دارند. حال برای وضوح بیشتر مفعول جملات (۳۷ تا ۴۰) را در جملات (۴۱ تا ۴۴) به (۳ ش ج مؤ) تبدیل می‌کنیم و دوباره افعال جملات را بررسی می‌کنیم تا مشخص شود که با کدام بخش جمله مطابقه می‌کنند و همزمان فاعل دستوری آن را نگاه می‌کنیم، که دارای چه حالتی است:

	ma	zmaryan-e	wəwaha-le
۴۱	من (۱ ش م)	شیرها (مفعول) شیرها	۳ ش ج مؤ - (فعل) زدن
	حالت غیرفاعلی	"من شیرها (مؤنث) را زدم."	
	ta	zmaryan-e	wəwaha-le
۴۲	تو (۲ ش م)	شیرها (مفعول) شیرها	۳ ش ج مؤ - (فعل) زدن
	حالت غیرفاعلی	"تو شیرها (مؤنث) را زدی."	
	da	zmaryan-e	wəwaha-le
۴۳	او (۳ ش م مذ) - او	شیرها (مفعول) شیرها	۳ ش ج مؤ - (فعل) زدن
	حالت غیرفاعلی	"او (مرد) شیرها (مؤنث) را زد."	
	de	zmaryan-e	wawaha-le
۴۴	او (۳ ش م مؤ) - او	شیرها (مفعول) شیرها	۳ ش ج مؤ - (فعل) زدن
	حالت غیرفاعلی	"او (زن) شیرها (مؤنث) را زد."	

در مثال‌های ۴۱- تا ۴۴ می‌بینیم که مفعول به صورت (۳ ش ج مؤ) است. و فعل‌های جملات نیز شناسه (۳ ش ج مؤ) را گرفته‌اند، یعنی فعل جملات ۴۱ تا ۴۴ با مفعول مطابقه می‌کند، اما فاعل جملات فوق باز هم از سازوکار مطابقه بی‌بهره باقی می‌ماند. زیرا از یک سو فاعل جملات به صورت مفرد است و در مقابل افعال را می‌بینیم که همه به صورت جمع با مفعول مطابقه می‌کنند. از سوی دیگر، فاعل‌های دستوری جملات فوق ویژگی‌های شخص و جنس را نیز نمایش می‌دهند، یعنی در مثال ۴۱ فاعل (اش م)، در مثال ۴۲ فاعل (۲ ش م)، در مثال ۴۳ فاعل (۳ ش م مذ) و در مثال ۴۴ فاعل (۳ ش م مؤ) ثبت شده، ولی

درمقابل فعل فقط با یک ویژگی (۳ ش ج مؤ) ثبت شده و این نمایانگر مطابقه فعل با مفعول است، چون مفعول نیز (۳ ش ج مؤ) است. اینجا هم می‌بینیم که فاعل از سازوکار مطابقه بی‌بهره می‌ماند. پس نتیجه می‌گیریم که فعل متعدی در زمان گذشته با مفعول مطابقه می‌کند و این نوع مطابقه درست همان صورتی را نشان می‌دهد که در زبان‌های کنائی دیده می‌شود، که در آنها مفعول جملات دارای حالت مطلق و فاعل جملات دارای حالت کنائی می‌باشد. بربنیاد نظام حالت فاعل جملات فوق در حالت غیرفاعلی (ma, ta, day, da) قرار دارند.

پس با توجه به مبحث نظام مطابقه در زمان گذشته به دو نتیجه رده‌شناختی می‌رسیم. اول این که ما دریافتیم که مطابقه در زمان گذشته با زمان غیرگذشته فرق می‌کند، زیرا در زمان غیرگذشته مطابقه معمولاً بین فعل و فاعل برقرار می‌شد، اما در زمان گذشته مطابقه بین فعل و مفعول برقرار می‌شود. رده‌شناسی زبان اینگونه نظام مطابقه را که بین فعل و مفعول برقرار شود، در رده کنائی مطلق (ergative-absolutive) قرار می‌دهند. پس با توجه به نظام مطابقه، زبان پشتو در زمان گذشته در رده کنائی مطلق قرار دارد. به علاوه، نظام مطابقه زبان‌های رده کنائی مطلق بربنیاد نظام حالت (حالت نمائی) نیز تعیین می‌گردد. طبق نظام حالت اگر فاعل دستوری فعل لازم (S) و مفعول صریح فعل متعدی (P) دارای حالت مستقیم/ مطلق باشند و حالت فاعل فعل متعدی (A) در حالت غیرمستقیم (کنائی) قرار داشته باشد، بر بنیاد نظام حالت در رده کنائی مطلق قرار دارند. (دبیرمقدم ۱۳۹۳: ۶۶-۶۷)

اگر به مثال‌های ۳۷ تا ۴۴ توجه کنیم، فاعل‌های دستوری آنها که به صورت ضمیری ارائه شده، همه در حالت غیرمستقیم قرار دارند که حالت مستقیم آن را در زمان غیرگذشته در مثال‌های ۱ تا ۲۸ دیده می‌توانید. پس از نظام مطابقه و نظام حالت در زمان گذشته به این نتیجه می‌رسیم که زبان پشتو در زمان گذشته هم بر بنیاد نظام مطابقه و هم بر بنیاد نظام حالت دارای رده کنائی مطلق است.

از مبحث نظام مطابقه و نظام حالت در زمان غیرگذشته به این نتیجه رسیدیم، که زبان پشتو دارای رده فاعلی - مفعولی است، ولی در زمان گذشته می‌بینیم که زبان پشتو هم بربنیاد نظام مطابقه و هم بربنیاد نظام حالت دارای رده کنائی مطلق است. در رده‌شناسی زبان این وضعیت یک زبان را که در زمان غیرگذشته دارای رده فاعلی - مفعولی باشد و در زمان گذشته دارای رده کنائی مطلق باشد، به نام زبان‌های نیم کنائی / دوگانه (split) می‌شناسیم. (دبیرمقدم ۱۳۹۳: ۶۹)

۲.۲ مطابقه در افعال ترکیبی

افعال ترکیبی زبان پشتو نسبت به افعال ساده پیچیده‌تراند، زیرا هر دو بخش فعل ترکیبی می‌تواند با اجزای مختلف یک جمله مطابقه داشته باشند و حتی می‌تواند همزمان با دو بخش مختلف یک جمله مطابقه نمایند. کل فعل ترکیبی از دو بخش ساخته شده که عبارت است از یک عنصر واژگانی + یک فعل کمکی/فعل اصلی. موضوع اینجاست که اولاً این دو بخش چگونه با هم ترکیب می‌شوند؟ و ثانیاً چگونه از خود مطابقه نشان می‌دهند؟ بخش اول این ترکیب (عنصر واژگانی) می‌تواند، هم اسم باشد، هم صفت باشد و هم یک فعل دیگر. اما بخش دوم آن می‌تواند (فعل کمکی) باشد که افعال کمکی شامل (kedəl, fwəl, kawəl, kɾəl) است. (خویشکی ۱۳۹۵: ۱۷۳)

وقتی این دو عنصر فعل ترکیبی کنار هم قرار می‌گیرند، گاهی اوقات یک قاعده واجی در بین آنها عمل می‌کند و بر بنیاد همین قاعده دو صورت متصل و منفصل فعل ترکیبی ساخته می‌شوند. طبق این قاعده اگر عنصر واژگانی فعل مرکب بر یک همخوان انسدادی خاتمه یافته باشد، در اینصورت /k/ اول فعل‌های کمکی (kedəl, kawəl, kɾəl) حذف می‌شود و بقیه فعل کمکی با عنصر واژگانی ترکیب می‌شود و فعل ترکیبی به صورت یک واحد در می‌آید. به‌عنوان مثال (pak+ kezi) به صورت (pakezi) در می‌آید، یا مثلاً (xpəl+ kezi) به صورت (xpəlezi) تلفظ می‌شود. در مثال‌های ۴۵ تا ۴۷ فعل‌های ترکیبی را مشاهده می‌کنیم که عنصر واژگانی و فعل کمکی یک فعل ترکیبی را تشکیل داده‌اند. این مثال‌ها به صورت جفت ارائه شده‌اند که در هر جفت (الف) صورت زیرساختی و (ب) صورت روساختی آن را نشان می‌دهد.

	الف	*zə	taxtə	pak. kaw-əm	
	ب	zə	taxtə	pakawəm	
۴۵			مفعول-تابلو	ض ۱ م - (فاعل)من	۱ ش م - (همگرد) کردن - (صفت)پاک "من تابلو را پاک می‌کنم."
	الف	*munz	taxtə	pak. kaw-u	
	ب	munz	taxtə	pakaw-u	
۴۶			مفعول تابلو	ض ۱ ج - (فاعل)ما	۱ ش ج - (همگرد) کردن - (صفت) پاک "ما تابلو را پاک می‌کنیم."
	الف	*tə	taxtə	pak. kaw-e	
۴۷					

نظام‌های مطابقه و حالت و نقش آنها ... (محمد دبیرمقدم و عنایت‌الرحمن مایار) ۶۹

pakaw-e	taxta	ta	ب
۲ ش م- (همکرد) کردن- (صفت) پاک	مفعول- تابلو	ض ۲ م- (فاعل) تو	
"تو تابلو را پاک می‌کنیم."			

اگر عنصر واژگانی به یک واکه خاتمه یافته باشد، در این صورت هر دو بخش فعل ترکیبی به شکل منفصل کنار هم قرار می‌گیرند. در این نوع فعل‌های ترکیبی ما سه نوع مطابقه داریم: (محبوب ۱۳۹۸: ۱۴۱-۱۴۳)

۱) اینکه هر دو عنصر کنار هم به صورت منفصل قرار بگیرند و شناسه‌های مطابقه به عنصر دومی بیوندد و عنصر واژگانی از مطابقه آزاد باشد. در این صورت عنصر دوم فعل ترکیبی (همکرد) با فاعل (+حال) یا مفعول (+گذشته) مطابقه می‌کند و عنصر اولی از مطابقه آزاد می‌ماند:

raṇa kawa-i	xuna	ahmad	۴۸
۳ ش م- (همکرد) کردن- (صفت) روشن	(مفعول) اطاق	احمد	
"احمد اطاق را روشن می‌کند."			
poxla kaw-əm	malalay	zə	۴۹
۱ ش م- (همکرد) کردن- (صفت) آشتی	(مفعول) ملالی	من	
"من با ملالی آشتی می‌کنم."			
ṣayesta kaw-e	malalay	tə	۵۰
۲ ش م- (همکرد) کردن- (صفت) آرایش	(مفعول) ملالی	تو	
"تو ملالی را آرایش می‌کنی."			

مثال‌های ۵۱ تا ۵۳ مطابقه فعل با مفعول را در زمان گذشته نشان می‌دهد:

poxla kɔ-ə	ahmad	ma	۵۱
۳ ش م مذ- (همکرد) کردن- (صفت) آشتی	۳ ش م مذ- احمد	اش م- من	
فعل ترکیبی حالت غیرفاعلی			
"من با ملالی آشتی کردم."			
poxla kɔ-a	malalay	ma	۵۲
۳ ش م مؤ- (همکرد) کرد- (صفت) آشتی	۳ ش م مؤ- ملالی	اش م- ما	
فعل ترکیبی فاعل (غیرفاعلی)			
"من نازو و آریا را آشتی کردم"			
poxla kɔ-e	nazo aw arya	ma	۵۳
ج مؤ- (همکرد) کرد- (صفت) آشتی	ج مؤ- نازو او آریا	اش م- ما	
فعل ترکیبی فاعل (غیرفاعلی)			

در مثال‌های فوق می‌بینیم که مفعول به صورت (۳ ش م مؤ) است؛ چون زمان فعل گذشته است، فعل با مفعول همواره به صورت (۳ ش م مؤ) مطابقت نموده است. در اینجا می‌بینیم که شناسه به بخش دوم فعل پیوسته است.

(۲) در نوع دوم فعل‌های ترکیبی شناسه به هر دو بخش فعل ترکیبی افزوده می‌شود.

به نظر زیار (۱۳۸۴) در این نوع از فعل‌های ترکیبی اتصالی قوی بین دو جزء تشکیل‌دهنده وجود ندارند، زیرا هیچ یک از عناصر تشکیل‌دهنده فعل ترکیبی تکیه و نشانه‌های تصریف را از دست نمی‌دهد، بلکه هر دو بخش فعل ترکیبی به صورت جداگانه برای فاعل یا مفعول تصریف می‌شوند.

زیار در ادامه توضیحات خود ۱۷ صورت این نوع فعل‌های ترکیبی را معرفی نموده، که از ترکیب (اسم/صفت / اسم فاعلی / اسم مفعولی / عدد/صفت / قید / ضمیر + فعل کمکی / فعل اصلی) ساخته می‌شوند (زیار ۱۳۸۴: ۱۹۵)

با توجه به توضیحات زیار سه صورت قابل تصور است: اول اینکه در زمان گذشته هم عنصر واژگانی و هم عنصر فعلی با مفعول مطابقت کند. دوم اینکه هر دو بخش فعل ترکیبی در زمان حال با فاعل مطابقت کند، سوم اینکه در زمان حال عنصر واژگانی فعل مرکب با مفعول مطابقت کند، ولی بخش فعلی آن با فاعل مطابقت کند. خویشکی (۱۳۹۵) نیز به این موضوع پرداخته و برای همین سه صورت مثال آورده که ما در این جا برای وضوح بیشتر از آن استفاده کرده‌ایم. پس اولاً آن دسته از فعل‌های ترکیبی را بررسی می‌کنیم که عناصر تشکیل‌دهنده آن‌ها به صورت جداگانه با فاعل مطابقت می‌کنند. در مثال‌های زیر فعل‌های ترکیبی لازم در زمان حال (۵۴ تا ۵۶) و زمان گذشته (۵۷ تا ۵۹) نشان داده شده‌اند، که هر دو بخش آن با فاعل مطابقت می‌کنند. (خویشکی ۱۳۹۵: ۱۸۹)

	zə	başəl-a kez-əm
۵۴	من (زن)	۱ ش م- فعل کمکی شدن- م مؤ- (صفت م) بخشیده
	۱ ش م- فاعل	"من (زن) بخشیده می‌شوم."
	tase	başəl-e kez-ay
۵۵	شما (زن‌ها)	۳ ش ج- فعل کمکی شدن- ج مؤ- (صفت م) بخشیده
	۳ ش ج- فاعل	"شما (زنان) بخشیده می‌شوید."

نظام‌های مطابقه و حالت و نقش آنها ... (محمد دبیرمقدم و عنایت‌الرحمن مایار) ۷۱

	da	başal-a kez-e
۵۶	آن (زن) ۳ ش م مؤ- فاعل	۳ ش م مؤ- فعل کمکی شدن- م مؤ- (صفت م) بخشیده "آن (زن) بخشیده می‌شود."
	zə	wə- başal-a fw-əm
۵۷	من (زن) ۱ ش م- فاعل	۱ ش م- ف- فعل کمکی شدن- م مؤ- (صفت م) بخشیده- ماضی مطلق "من (زن) بخشیده شدم."
	tase	wə- başal-e fw-ay
۵۸	شما (زن‌ها) ۳ ش ج- فاعل	۳ ش ج- ف- فعل کمکی شدن- ج مؤ- (صفت م) بخشیده- ماضی مطلق "شما (زنان) بخشیده شدید."
	da	wə- başal-a fw-a
۵۹	آن (زن) ۳ م مؤ- فاعل	۳ ش م مؤ- فعل کمکی شدن- م مؤ- (صفت م) بخشیده- ماضی مطلق "آن (زن) بخشیده شد."

مثال‌های ۵۴ الی ۵۶ برای فعل ترکیبی در زمان حال است و مثال‌های ۵۷ الی ۵۹ در زمان ماضی مطلق است. در همه مثال‌ها می‌بینیم که عنصر اول فعل ترکیبی (başal) هم از لحاظ شخص و هم از لحاظ عدد برای فاعل تصریف شده، اما در بخش دوم فعل ترکیبی می‌بینیم، که شناسه‌های فاعلی به عنصر دوم (kez) و (fw) اضافه شده، و با فاعل مطابقه نموده است. در نتیجه می‌توان گفت که هر دو بخش فعل ترکیبی با فاعل مطابقه نموده است. اما در مثال‌های ۶۰ تا ۶۲ می‌بینیم که هر دو بخش فعل ترکیبی با مفعول مطابقه می‌کنند:

	asad	wradzpaŋ-a	xpar-a kɣ-a	"اسد روزنامه را نشر کرد."
۶۰	۳ ش م- اسد فاعل	م مؤ- روزنامه مفعول	م مؤ- (فعل کمکی) کرد- م مؤ- (صفت) نشر فعل ترکیبی	
	asad	wradzpaŋ-e	xpar-e kɣ-e	"اسد روزنامه‌ها را نشر کرد."
۶۱	۳ ش م- اسد فاعل	ج مؤ- روزنامه مفعول	ج م- (فعل کمکی) کرد- ج مؤ- (صفت) نشر فعل ترکیبی	
	asad	ketab-una	xpar-ə kɣ-əl	"اسد کتاب‌ها را نشر کرد."
۶۲	۳ ش م- اسد فاعل	ج مذ- کتابها مفعول	ج مذ- (فعل کمکی) کرد- ج مذ- (صفت) نشر فعل ترکیبی	

در جملات ۶۰ الی ۶۲ نیز معلوم می‌شود که هر دو بخش فعل ترکیبی با مفعول مطابقت دارند. در مثال ۶۰ مفعول (wradzpana) یعنی روزنامه یک اسم مفرد و مؤنث است و در مقابل هر دو بخش فعل ترکیبی از لحاظ جنس و عدد با آن مطابقت دارند. در مثال ۶۱ وقتی مفعول به صورت جمع مؤنث درآمده، هر دو بخش فعل ترکیبی از لحاظ جنس و عدد با آن مطابقت می‌کنند. همچنین در مثال ۶۲ وقتی مفعول به صورت جمع مذکر ساخته شده، هر دو بخش فعل ترکیبی در جمع و تذکیر با آن مطابقت می‌کنند. (خویشکی ۱۳۹۵: ۱۸۵)

نوع سوم افعال ترکیبی آنست که هر دو بخش افعال ترکیبی، همزمان یک بخش با مفعول و یک بخش دیگر آن به فاعل مطابقت داشته باشد. این نوع مطابقت را در سه صورت دیده می‌توانیم، (۱) در زمان آینده؛ (۲) در افعال امری زمان حال کامل؛ (۳) در افعال پرسشی زمان حال کامل. (رابرتس: ۲۰۰۱)

از زمان آینده شروع می‌کنیم و در مثال‌های زیر مطابقت دوگانه را نشان می‌دهیم، که یک بخش فعل مرکب با مفعول و بخش دیگر آن با فاعل مطابقت دارند:

	za	ba	doḍay	pax-a kɪ-əm	
۶۳	ش م-من	آینده ساز	م مؤ-نان	م مؤ-پختن	کردن م مؤ- (همکرد)
					"من نان خواهم پخت."
	ta	ba	doḍay	pax-a kɪ-e	
۶۴	ش م-تو	آینده ساز	م مؤ-نان	م مؤ-پختن	کردن م مؤ- (همکرد)
					"تو نان خواهی پخت."
	tase	ba	doḍay	pax-a kɪ-əy	
۶۵	ش م-شما	آینده ساز	م مؤ-نان	م مؤ-پختن	کردن م مؤ- (همکرد)
					"شما نان خواهید پخت."

با توجه به هر سه مثال فوق می‌بینیم که عناصر اول افعال فعل ترکیبی (pax-a) مفرد مؤنث بوده و مفعول نیز مفرد مؤنث است و با هم از لحاظ جنس مطابقت نشان می‌دهند. اگر به بخش دوم توجه کنیم، افعال کمکی شناسه‌های فاعل را جذب نموده و با فاعل از لحاظ شخص و عدد مطابقت می‌کنند.

نظام‌های مطابقه و حالت و نقش آنها ... (محمد دبیرمقدم و عنایت‌الرحمن مایار) ۷۳

حال به افعال امری در زمان حال کامل توجه می‌کنیم. افعال امری فقط برای شخص دوم بوده، که مفرد آن با اضافه نمودن (a) و جمع آن با اضافه نمودن (əy) در آخر افعال کمکی ساخته می‌شوند (رشتین ۱۳۹۸: ۵۴-۵۵).

۶۶	tə	ɖoɖəy	pax-a kɪ-a!	"تو نان را بپز."
		م مؤ- نان	م مؤ- پختن	۲ ش م- تو
۶۷	tase	ɖoɖəy	pax-a kɪ-əy!	"شما نان را بپزید."
		م مؤ- نان	م مؤ- پختن	۲ ش ج- شما
۶۸	tə	ɖoɖəy	pax-e kɪ-a!	"تو نان (ها) را بپز."
		ج مؤ- نان	ج مؤ- پختن	۲ ش م- تو
۶۹	tase	ɖoɖəy	pax-e kɪ-əy!	"شما نان (ها) را بپزید."
		ج مؤ- نان	ج مؤ- پختن	۲ ش ج- شما

در مثال‌های ۶۶ و ۶۷ مفعول مفرد مؤنث است. بخش اول فعل‌های ترکیبی از لحاظ جنس با آن مطابقه دارد، در مثال‌های ۶۸ و ۶۹ مفعول جمع است که بخش اول فعل ترکیبی از لحاظ عدد به آن مطابقه نموده است. همچنین در بخش دوم فعل مرکب از لحاظ شخص با فاعل مطابقه نموده است.

در صورت پرسشی، تعجبی و شرطی زمان حال کامل نیز مطابقه دوگانه است که همه صورت‌ها با جملات امری یکسان است و صورت‌های پرسشی و تعجبی فقط با تغییر آهنگ در جمله ساخته می‌شود. (زیار ۱۳۸۴: ۱۸۷-۱۸۸)

برای توضیح بیشتر به مثال‌های ۷۰ تا ۷۳ توجه کنید:

۷۰	zə	ɖoɖəy	pax-a kɪ-əm?	"من نان را بپزم؟"
		م مؤ- نان	م مؤ- پختن	۱ ش م- من
۷۱	munz	ɖoɖəy	pax-a kɪ-u?	"ما نان را بپزیم؟"
		م مؤ- نان	م مؤ- پختن	۱ ش ج- ما
۷۲	zə	ɖoɖəy	pax-e kɪ-əm?	"من نان (ها) را بپزم؟"
		ج مؤ- نان	ج مؤ- پختن	۱ ش م- من
۷۳	munz	ɖoɖəy	pax-e kɪ-u?	"ما نان (ها) را بپزیم؟"
		ج مؤ- نان	ج مؤ- پختن	۱ ش ج- ما

در مثال‌های فوق که به صورت سوالی مطرح شده، عنصر اول فعل با مفعول مطابقه دارد و عنصر دوم فعل با فاعل مطابقه می‌کند. زمانی که مفعول مفرد مؤنث است،

جزء اول نیز به صورت مفرد مؤنث می‌آید و زمانی که مفعول جمع مؤنث است، جزء اول فعل ترکیبی نیز به صورت جمع مؤنث ظاهر شده و بین خود مطابقه می‌کند و همواره شناسه‌های فاعلی به عنصر دوم فعل ترکیبی افزوده می‌شود و با فاعل مطابقه می‌کند.

از همین صورت‌های سوالی می‌توانیم صورت تعجبی را هم بسازیم و فقط آهنگ جمله تغییر می‌کند. در این موارد باز هم مطابقه دوگانه است. اما در جملات شرطی فقط ادات شرطی (ka) در اول جمله اضافه می‌شود، ولی مطابقه بازهم به صورت دوگانه انجام می‌یابد:

	ka	zə	ɖoɖəy	pax-a kɾ-əm?
۷۴	شرط	۱ ش م-من	م مؤ-نان	۱ ش م - فعل کردن م مؤ-پختن "اگر من نان را بپزم."
	ka	tə	ɖoɖəy	pax-a kɾ-e
۷۵	شرط	۲ ش م-تو	م مؤ-نان	۲ ش م - فعل کردن م مؤ-پختن "اگر تو نان را بپزی."
	ka	munz	ɖoɖəy	pax-a kɾ-u?
۷۶	شرط	۱ ش ج-ما	م مؤ-نان	۱ ش ج - فعل کردن م مؤ-پختن "اگر ما نان را بپزیم."
	ka	zə	ɖoɖəy	pax-e kɾ-əm?
۷۷	شرط	۱ ش م-من	ج مؤ-نان	۱ ش م - فعل کردن ج مؤ-پختن "اگر من نان (ها) را بپزم."
	ka	munz	ɖoɖəy	pax-e kɾ-u?
۷۸	شرط	۱ ش ج-ما	ج مؤ-نان	۱ ش ج - فعل کردن ج مؤ-پختن "اگر ما نان (ها) را بپزیم."

مثال‌های فوق جملات شرطی زمان حال کامل را نشان می‌دهند که در آن عنصر اول فعل ترکیبی از لحاظ جنس و عدد با مفعول مطابقت می‌کند و عنصر دوم نیز از لحاظ جنس و عدد با فاعل مطابقه می‌کند.

۳. نتیجه‌گیری

در این مقاله نظام مطابقه زبان پشتو به تفصیل مورد بررسی قرار گرفت. از تحلیل مباحث به این نتیجه رسیدیم که اولاً زبان پشتو در زمان غیرگذشته بین فعل و فاعل مطابقه برقرار می‌کند که

در مورد اول و دوم شخص از لحاظ شخص و شمار مطابقه صورت می‌گیرد و در مورد سوم شخص فقط از لحاظ شخص مطابقه صورت می‌گیرد.

در افعال لازم زمان گذشته نیز دیدیم که بین فعل و فاعل مطابقه وجود دارند، اما در مورد افعال متعدی زمان گذشته بررسی نمودیم که مطابقه بین فعل و مفعول برقرار می‌شود که در مورد اول و دوم شخص از لحاظ شخص و شمار مطابقه صورت می‌گیرد، اما در مورد سوم شخص از لحاظ جنس نیز مطابقه صورت می‌گیرد.

اما علاوه بر نظام مطابقه، مبحث نظام حالت نیز به بررسی گرفته شد. از مثال‌های ارائه‌شده در این مورد به این نتیجه رسیدیم که اسم‌ها و ضمائر زبان پشتو ویژگی‌های جنس (مذکر و مؤنث)، شمار (مفرد و جمع) و حالت (مستقیم و غیرفاعلی) را دارند. در مثال‌های ارائه شده دیدیم که اسم‌های زبان پشتو در جمله‌هایی زمان غیرگذشته با فعل لازم و متعدی دارای حالت (مستقیم/مطلق) بوده، ولی در جمله‌هایی زمان گذشته با فعل متعدی دارای حالت (غیرفاعلی/کنائی) هستند. پس نتیجه بدست می‌آوریم که زبان پشتو در زمان غیرگذشته با توجه به نظام مطابقه و نظام حالت دارای رده فاعلی - مفعولی است. زیرا با توجه به نظام مطابقه در زمان غیرگذشته فعل با فاعل مطابقه می‌کند و بر بنیاد نظام حالت اسم‌ها در جایگاه فاعل دستوری دارای حالت مستقیم می‌باشند. پس در زمان حال رده آن فاعلی - مفعولی است، اما فقط در زمان حال. در زمان گذشته دیدیم که فعل متعدی با مفعول مطابقه می‌کند و از سوی دیگر بررسی نمودیم که در زمان گذشته اسم‌ها در جایگاه فاعل دستوری دارای حالت غیرمستقیم (غیرفاعلی/کنائی) هستند.

پس با توجه به نظام مطابقه و نظام حالت نتیجه می‌گیریم که زبان پشتو در زمان گذشته دارای رده کنائی مطلق است. پس دریافتیم که زبان پشتو در زمان غیرگذشته دارای رده فاعلی - مفعولی است، ولی در زمان گذشته رده آن کنائی مطلق است، یعنی نیم فاعلی - مفعولی و نیم دیگر کنائی مطلق است. زبان‌هایی که در زمان غیرگذشته دارای رده فاعلی - مفعولی باشند و در زمان گذشته دارای رده کنائی مطلق باشد، بنام زبان‌هایی دوگانه/نیم کنائی یاد می‌گردد. پس به عنوان یک نتیجه نهایی می‌توان گفت که زبان پشتو با توجه به نظام مطابقه و نظام حالت دارای رده دوگانه/نیم کنائی است.

پی‌نوشت

۱. مقاله حاضر برگرفته از رساله دکتری رشته زبان شناسی، دانشگاه علامه طباطبائی (ره) است.

کتاب‌نامه

- پنزل، هربرت، (۱۳۴۰). پشتو گرامر: ترجمه محمد الرحیم الهام، افغانستان - کابل: انتشارات دانش.
- خویشکی، محمد صابر، (۱۳۹۵). پشتو معاصر گرامر. افغانستان - کابل: اداره انتشاراتی جهان دانش.
- دبیر مقدم، محمد، (۱۳۹۳). رده شناسی زبانهای ایرانی. ایران-تهران: انتشارات سمت.
- رشتین، صدیق الله، (۱۳۷۲). پشتو گرامر. ترجمه: سید محی الدین هاشمی، پاکستان - پیشاور: یونیورسیتی بک ایجنسی.
- رشتین، صدیق الله، (۱۳۹۸). ژبشودنه، افغانستان - جلال آباد: اداره نشراتی مومند.
- رشتین، صدیق الله، (۱۳۲۷). اشتقاق و ترکیب در زبان پشتو، افغانستان - جلال آباد: کتابفروشی گودر.
- زیار، مجاور احمد، (۱۳۸۴). پشتو پشویه. افغانستان - کابل: انتشارات دانش.
- شیرزاد، محمد آقا، (۱۳۹۵). پشتو نحو، افغانستان - جلال آباد، اداره نشراتی میهن.
- محبوب، محبوب شاه، (۱۳۹۸). پشتو ژبډود. افغانستان - جلال آباد: اداره نشراتی مومند.

- Penzl. H (1398). *Grammar of Pashto*, Mohammad Rahim Elham (translate), Afghanistan- Kabul, Danish publishing association. [In Persian]
- Tazay, H. (1996). *A reference grammar of Pashto*. Washington D.C, Center for applied linguistics.
- Khwishkay, M (1395). *Pashto contemporary grammar*, Afghanistan, Kabul: Jahan Danish publishing association. [In Persian]
- Dabir-moghadam. M (1393). *Typology of Iranian Languages*. Iran- Tehran: Samt Publication. [In Persian]
- Reshten. S. (1327). *Pashto grammar frist Part*. Afghanistan- Kabul: Pashto Tolana. [In Persian]
- Reshten. S. (1372). *Pashto grammar*. Pakistan-Peshawar: University book Agency.
- Reshten. S. (1398). *žabšodana (grammar)*. Afghanistan, Jalal Abad: Momand Publications.
- Reshten. S. (1394). *Pashto derivation and compound*. Afghanistan, Jalal Abad: Gudar Book seller.
- Roberts, T. (2001). *Split-agreement and ergativity in Pashto*. Canada: York University.
- Zyar. M (1384). *Pashto Grammar*, Afghanistan- Kabul, Danish publishing association. [In Persian]
- Shirzad, M (1395). *Pashto syntax*. Afghanistan- Jalal Abad: Mayhan Publications.
- Shaghghi. V, (1399). *Morphological theory's course notes* (unpublished). [In Persian]
- Mahbob. M (1398). *Pashto grammar*. Afghanistan- Jalal Abad: Momand Publications.